

Modern markegång för medelklassen

*En politisk kontext till etableringen
av ett levnadskostnadsindex i 1910-talets Sverige*

RASMUS FLEISCHER

Abstract

Around 1916–1918, Sweden established an official cost-of-living index. This index was firstly the enabler of a new kind of wage system, one in which salaries would adjust “automatically” to the rising living costs. Perhaps surprisingly, in Sweden such a “sliding-scale” system was often presented not as a modern innovation, but as the resurrection of a pre-modern, in-kind economy. The leading proponent of this wage reform was Joseph Guinchard, director of Stockholm’s municipal bureau of statistics. For him, the cost-of-living index would serve the aim of rescuing “the middle class”, seen as the backbone of society, and preserving the existing class hierarchy. The article highlights the role of social statistics in the early attempts to organize civil servants, and in the renewal of conservative politics at the time of Sweden’s democratization. It also presents Oscar Ljungström’s related but competing proposal for wage reform, which he made a cornerstone for a proto-fascist vision. While relatively obscure, this more radical line of thought may help highlighting certain aspects of the cost-of-living politics of the 1910s, including its characteristic fascination for in-kind economy. This too stands in contrast to the modern concept of inflation, and to the present role of the consumer price index.

Keywords: times of high prices, inflation, class, conservatism, cost of living, wages, wage policy, social policy, social statistics, white-collar movement, measure of value

Inledning

Under första världskriget blev det allt dyrare att leva. Efter hand blev det svårare att hålla fast vid den gängse förståelsen av ”dyrtid” som ett tillfälligt undantag från marknadens normaltillstånd. När det inte längre

* Rasmus Fleischer, forskare i ekonomisk historia, Stockholms universitet,
rasmus.fleischer@su.se.

föreföll möjligt att återgå till 1914 års lägre prisnivå, formulerades i stället förslag på ett nytt slags lönesystem, där stigande levnadskostnader automatiskt kompenseras genom högre löner. Samtidigt etablerade Socialstyrelsen ett officiellt mått på livets fördyring i ett normalhushåll: ett levnadskostnadsindex. Men till en början var det alls inte givet vad en sådan statistik i praktiken skulle mäta, eller vilka problem den kunde lösa.

Levnadskostnadsindex blev föregångaren till vår tids konsumentprisindex (KPI). Etableringen av sådana indexserier har i statistikhistorisk forskning ofta skildrats som typexempel på vad Max Weber kallade byråkratisk rationalisering: ett regelstyrt, opartiskt, värdeneutralt maskineri för att registrera marknadens prISRörelser.¹ Men när idéerna om ett indexbaserat lönesystem först formulerades i Sverige, tenderade förespråkarna att presentera saken i delvis bakåtblickande termer, som en ”modern markegång” med löftet om att återupprätta något av äldre tiders naturahushållning.

Tillkomsten av Socialstyrelsens levnadskostnadsindex kommer här att tas som utgångspunkt för att studera samspelet mellan statistik och politik i Sverige under första världskriget, med tonvikt på åren 1916–1918. En övergripande fråga rör vilka politiska målsättningar som knöts till tanken på att låta lönenivåerna justeras automatiskt i takt med levnadskostnaderna. Särskilt intresse kommer att ägnas frågor om temporalitet: Vilken roll spelade statistiken i brytningen mellan en tidigare syn på ”dyrtid” som undantag och den moderna förståelsen av inflation som ett normaltillstånd? Hur bör vi förstå de återkommande löften om att, med hjälp av den moderna statistiken, återupprätta en äldre ekonomisk ordning?

Sedan 2010-talet har politiken kring tidiga levnadskostnadsindex tilldragit sig allt större historievetenskapligt intresse. Thomas A. Stapleford visade i *The Cost of Living in America* (2009) hur de tidigaste undersökningarna av levnadskostnader var lokala, tillfälliga och syftande till att lösa ett bestämt problem. Efter hand ersattes dessa specialundersökningar av en fortlöpande statistik på riksnivå, med tydligare anspråk på objektivitet och med en större mångfald av byråkratiska syften. Levnadskostnadsindex etablerades enligt Stapleford främst som ett instrument för att avpolitiserat lönefrågan, men när indextalet sedan kom att styra löneökningar ledde detta i stället till en politisering av själva indexmetoderna. Eftersom begreppet ”levnadskostnad” saknar en given definition, kunde löftet om ett objektiva mått på levnadskostnaderna bara delvis infrias.²

Olika forskare har i Staplefords efterföljd undersökt levnadskostnadsstatistikens framväxt i Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Italien och Argentina. Flera av dem har uppmärksammat hur indexberäkningarna utgick från vissa antaganden om den normala arbetarfamiljens livsföring. Att exempelvis alkohol och tobak ibland utesluts visar på ett normativt

inslag i statistiken.³ Även om Sveriges levnadskostnadsindex föreligger nu en historisk studie, men denna tar 1940 därhän och bortser från hur och varför statistiken först etablerades.⁴

I vidare mening knyter min undersökning an till den synnerligen rika forskningsflora som rör hur "det sociala" gjordes till kunskapsobjekt och politikområde i det tidiga 1900-talets Sverige. En lång rad studier publicerade kring sekelskiftet 2000, däribland ett flertal avhandlingar i idéhistoria, har på olika vis belyst hur Centralförbundet för socialt arbete (CSA) kunde fungera som ett slags "skuggdepartement för liberal socialpolitik".⁵ På senare år har idéhistorikerna Petter Tistedt och Carl-Filip Smedberg bidragit med studier av hur den offentliga statistiken i Sverige skapade nya kategorier för att förstå klass.⁶

Den idéhistoriska forskningen om svensk socialpolitik och -statistik har utgått från olika "sociala frågor", men hittills aldrig från frågan om levnadskostnaderna och deras mätande. Den saken berörs däremot i *Magfrågan*, Yvonne Hirdmans klassiska studie om livsmedelspolitik i Stockholm under första världskriget. Där pekas bland annat på hur skilda förståelser av olika livsmedel, kopplat till klass och kön, leder till en ofrånkomlig ambivalens i statistiken. Däremot går Hirdman inte närmare in på statistikens tillkomst eller politiska kontext.⁷

Historieskrivningarna om svensk socialpolitik tenderar att löpa samman i Socialstyrelsens inrättande år 1913. Att just denna myndighet fick ansvaret även för levnadskostnadsindex är skäl nog för att begripa detta index som ett socialpolitiskt redskap, snarare än i den penningpolitiska eller nationalekonomiska kontext dit man idag kan räkna konsumentprisindex.

Socialpolitik i dåtida mening handlade inte minst om relationerna på arbetsmarknaden. Av särskilt relevans i detta sammanhang är stat och kommun som arbetsgivare, eftersom Sveriges offentliganställda ännu inte hade rätt att sluta löneavtal eller strejka. Lönereglering kunde där bara ske genom politiska beslut, efter tidsödande beredning i en lönekommitté. Det var denna trögrörliga lönepolitik som övergavs när riksdagen år 1919 beslöt att knyta de statsanställdas lönenivåer till ökningen av levnadskostnadsindex. Forskningen om periodens svenska arbetsmarknadshistoria har dock visat föga intresse för de offentliganställdas villkor. Undantag finns, som berör införandet av indexlöner, men även då tenderar den statistiska innovationen levnadskostnadsindex att behandlas tämligen okritiskt, som kvantitativ data, utan att frågan ställts om vilka politiska syften som kan ha format hur statistiken togs fram.⁸

Jag kommer huvudsakligen att behandla skeenden i Stockholm åren 1916–1918, men utgår från ett insamlat källmaterial som omfattar hela 1910-talet. Särskilt förlitar jag mig på dagspress, samt de månatliga publikationerna från två statistikmyndigheter: Socialstyrelsens *Sociala*

meddelanden samt *Statistisk månadsskrift* från Stockholms stads statistiska kontor (SSSK). Därtill kommer visst otryckt arkivmaterial från de två nämnda myndigheterna, Oscar Ljungströms personarkiv, riksdagstryck, samt ytterligare tidskrifter, småskrifter och böcker. Att riksdagstrycket här kommer att spela en begränsad roll beror kort sagt på att initiativen som ledde fram till levnadskostnadsindex inte kom så mycket från politiker, utan i högre grad från socialpolitiskt engagerade statistiker.

Relevanta tidningsartiklar har identifierats genom sökningar i Kungliga bibliotekets databas.⁹ Urvalet har därmed styrts av vilka tidningar som finns digitaliserade och det måste beklagas att databasen fortfarande inte erbjuder någon form av dokumentation av sitt eget urval.¹⁰ Åren 1916–1917 hade Stockholm sju större dagstidningar, av vilka bara tre har digitaliserats: *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet* och *Svenska Dagbladet*. Alla tre hade varit liberala och *DN* förblev det, medan både *Aftonbladet* och *SvD* rörde sig högerut under 1910-talet. Ännu odigitaliserade är tyvärr Stockholms två utpräglade konservativa dagstidningar, liksom *Socialdemokraten*.¹¹

Sammantaget vill jag ändå hävda att urvalet av källor möjliggör en översiktlig kartläggning av framförda synpunkter från ett brett politiskt spektrum, liksom från fackhåll av statistiker och nationalekonomer. Mindre väl företrädde är däremot arbetsmarknadens parter, liksom röster från landsbygden.

Efter dessa reflektioner över forskningsläge och metod, kommer jag härnäst att etablera en kontext till undersökningen med utgångspunkt i tre begrepp, utvalda eftersom de återkommer frekvent i mitt källmaterial. De tre begreppen kommer dock att behandlas på delvis olika sätt. *Dyrtid* är ett uråldrigt ord vars innebörd i 1910-talets debatter jag vill fånga genom en empirisk undersökning av hur det användes i källmaterialet som helhet. *Markegång* är namnet på en historisk institution och i detta fall förlitar jag mig på tidigare forskning i syfte att förstå vilka konnotationer som markegången kan ha haft för de undersökta aktörerna. I det tredje fallet intresserar jag mig för den vetenskapliga kontext ur vilken begreppet *naturahushållning* hämtades.

Den breda kontextualisering som jag avser att presentera är dock inte avklarad med de tre närmast följande avsnitten. Ytterligare kontext kommer löpande att tillföras även i artikelns fortsättning, där jag undersöker 1916–1918 års svenska diskussioner om ett nytt lönesystem. En central aktör är då Stockholms stads statistiska kontor (SSSK) med dess direktör Joseph Guinchard. Därtill kommer jag även att presentera den tämligen obskyre tänkaren Oscar Ljungström, som ansåg sig ha varit först med att föreslå den aktuella lönereformen och som däri såg nyckeln till en långt mer grundlig samhällsomvandling.

Naturahushållning och krigsekonomi

Av de ekonomer i 1800-talets Tyskland som räknas till den ”äldre historiska skolan” gjordes flera försök till indelning av världshistorien i stadier av ekonomisk utveckling. ”Naturahushållning” (*Naturalwirtschaft*) är ett begrepp som härrör ur ett sådant sammanhang. Det myntades av Bruno Hildebrand (1812–1878) som beteckning på en svunnen epok då man antog att byteshandel bedrevs utan att pengar tagits i bruk. Hildebrand tänkte sig att världens ekonomiska historia utvecklade sig genom de tre stadierna natura-, penning- och kredithushållning; pengarna var alltså på väg att trängas undan av kredit som bytesmedel.

Även om inte alla accepterade skiljelinjen mellan pengar (guld) och kredit (sedlar), fick Hildebrands modell stor spridning och hade betydelse för etableringen av ekonomisk historia som vetenskap. Eli Heckschers klassiska programförklaring, publicerad 1904 i *Historisk tidskrift*, pekade ut ”naturahushållningens övergång till penninghushållning” som en av ämnets grundläggande forskningsfrågor.¹²

Första världskrigets utbrott ledde till att guldmyntfoten övergavs efter fyrtio år som internationell standard. Osäkerheten kring pengarnas värdebas, den drastiska omfördelningen av köpkraft och de olika ländernas försök att lösa livsmedelsfrågan – allt detta bidrog till ett nyväckt intresse för naturahushållning, inte bara som ett förflutet utvecklingsstadium utan som aktuell europeisk realitet.

Första världskriget drev Eli Heckscher att ifrågasätta den gängse idén om en historisk övergång från natura- till penningekonomi. Krigsekonomins väsen är naturahushållning, konstaterade han 1915 och nämnde värnplikten som första exempel.¹³ Därtill lyfte han fram olika blandformer. Vissa fabriksägare i Sverige hade börjat låta sina anställda köpa livsmedelsransoner långt under marknadspris, som ett alternativ till att höja deras löner. Heckscher anförde också historiska exempel på hur byteshandel inte behöver utesluta pengar eller kredit. Även när mynt inte används som betalningsmedel, har myntenheter ofta använts som värdemätare när parterna gör upp om ett byte.

Heckschers olika exempel plockades senare upp av den franske historikern Marc Bloch. Dennes slutsats blev att natura- och penninghushållning inte bör förstås som två olika ekonomiska system, utan som två aspekter av samma sak – två likvärdiga perspektiv att anlägga på den ekonomiska historien.¹⁴

Markegång och prisindex

Markegången, en svensk institution i kraft under flera sekler, kan begripas som ännu en blandform av natura- och penninghushållning. Årligen offentliggjordes prislister som angav gällande *markegångstaxa* för ett antal

basvaror samt dagsverken ("persedlar och tjänstbarheter"). Markegångstaxan skulle i princip återspegla det rådande (gångbara) marknadspriset för en viss vara, i en viss trakt. Med hänvisning till sådana taxor kunde avtal om lön eller arrende tecknas i natura, även när pengar var det givna betalningsmedlet. Avtalet kunde rentav hänvisa till en tänkt varukorg – exempelvis "fem tunnor råg, tio kilo sälspäck och en famn ved" – en formel som då varje år, omräknad efter markegång, resulterar i olika penningbelopp att betala ut. På 1800-talet innebar "spannmål under lönen" att den anställde, utöver sitt ordinarie penningbelopp, gavs extra påslag när spannmålets markegångstaxa låg över en viss gräns.¹⁵ I grunden är detta samma avlöningsprincip som när "dyrtidstillägg" från 1910-talets slut kunde knytas till det nya måttet levnadskostnadsindex.

Levnadskostnadsindex hörde till den offentliga statistiken, med dess byråkratiska ideal och strävan efter att opartiskt registrera marknadens priser. Markegången kom däremot ur ståndssamhället och hade en snarast korporativ karaktär. Enligt lag från 1731 fastställdes taxorna i förhandling mellan markegångsdeputerade: två representanter för vart av de fyra stånden, under landshövdingens ordförandeskap. En källa till oklarhet var att de listade varorna ofta förekom i ett flertal kvaliteter till, av olika pris. I vilken mån de framkompromissade taxorna motsvarade "verkliga" marknadspriser har varierat.

Ännu under 1900-talets första hälft sammanträdde markegångsdeputerade varje höst runt om i Sverige. Taxorna behövde sättas bland annat för att delar av prästerskapet fortsatte att avlönas efter markegång, som ett led i den långsamma utfasningen av tiondet.¹⁶ Åtminstone stadsbor tycks då allmänt ha uppfattat markegången som en kuriös kvarleva från en svunnen epok. Men samtidigt började äldre markegångstaxor att dammas av och användas i prishistorisk forskning. Redan 1905 inledde Nils Wohlin den källkritiska diskussionen om vad markegångstaxorna säger om faktiska marknadspriser. Med taxornas hjälp skulle senare Gunnar Myrdal konstruera ett retrospektivt levnadskostnadsindex för Sverige från 1830, i syfte att belysa levnadsvillkoren under den tidiga industrialiseringen.¹⁷

Dyrtid kontra inflation

Dyrtid var det på 1910-talet brukliga begreppet för att tala om höga eller stigande levnadskostnader.¹⁸ Partier och andra organisationer höll dyrtidsmöten om dyrtidsfrågan, anställda fick dyrtidshjälp utöver lönen, statliga och kommunala dyrtidsorgan fördelade livsmedel efter behov och när detta inte räckte utbröt dyrtidsupplopp.

Hösten 1916 började Stockholms kommunala statistikkontor (SSSK) att publicera en "dyrtidsbarometer" som mätte "dyrtidstrycket".¹⁹ När

Socialstyrelsen senare hade inrättat en motsvarande indikator på riksnivå blev denna först känd som "dyrtidsindex", innan den gradvis etablerades som "levnadskostnadsindex".

Vår tids inflationsbegrepp saknades helt. Det fanns på 1910-talet inget ord för "en fortlöpande allmän höjning av prisnivå".²⁰ Nationalekonomer kunde tala om "inflation i valutan", men syftade då på en ökning av sedelmängden – och det var mest Gustav Cassel som formulerade sig så, professorn som 1915 introducerade ordet på svenska. Cassel drev ihärdigt ståndpunkten att prisstegringarna inte berodde på någon varubrist; enligt honom bar Riksbankens sedelutgivning hela skulden.²¹ Eli Heckscher ställde sig först i ledet att opponera sig, med argument grundade på sin förståelse av krigsekonomin som en naturhushållning. "Det verkliga medlet mot dyrtiden", förklarade Heckscher 1916, bestod inte i några priskontroller, utan i att inskränka konsumtionen med hjälp av ransoneringskort, vilket man då just börjat göra även i Sverige.²²

Även om dyrtidsbegreppet saknade exakt definition, satte det vissa ramar för hur levnadskostnaderna gjordes till föremål för politik och statistik. Det är därför viktigt att betänka hur det skilde sig från vårt nutida inflationsbegrepp, i minst tre avseenden.

För oss hör inflation till sakernas normala tillstånd, men dyrtid syftade på ett tillfälligt *avsteg* från normaliteten: ett undantagstillstånd med begränsad varaktighet. Begreppet antydde att varupriserna vid någon tidpunkt skulle kulminera, för att sedan sjunka åter till "normala" nivåer. Dyrtidens temporalitet kallade alltså på provisoriska hjälpinsatser snarare än permanenta reformer.

För det andra handlade dyrtid i första hand om mat. Ordet syftade vanligen inte på någon "allmän prisnivå", utan på höga livsmedelspriser. Stundtals kunde det även användas om subjektiva upplevelser av brist, som att den tillgängliga maten smakar sämre än vanligt, eller det förnedrande i att behöva köa. I äldre språkbruk betydde "dyr tid" helt enkelt livsmedelsbrist, hungersnöd, tiden efter en missväxt.²³ Ännu på 1910-talet sågs dyrtidsfrågan som självklart kopplad till livsmedelspolitik, husmoderskap och näringslära.

En tredje skillnad ligger i att "inflationen" på ett självklart sätt ses som mätbar. Idag har den närmast blivit synonym med sitt officiella mått, KPI: ett nationellt genomsnitt, framräknat på premissen att hela nationen utgör en enda marknad. Dyrtidsfrågan tog sig mer lokala uttryck: hur säkerställer vi stadens mjölktilförsel? På landsbygden var frågans inramning inte lika självklar och för de nya bondepartierna var knappast "dyrtid" något mobiliserande begrepp.

Betraktar vi 1910-talet genom den historiska inflationsstatistikens backspegel, så ser vi en svensk prisnivå röra sig uppåt: först långsamt, sedan

allt snabbare.²⁴ Men den marknad som 1910-talets svenskar mötte dagligdags tedde sig mer lynnig och ojämn. Efter en plötslig våg av prisstegringar vid krigsutbrottet inträdde snart en tillfällig stabilisering, innan fördyringen tog ny fart. Ändå skonades betydande delar av konsumtionen: hyror, resor och nöjen uppvisade inga prisrörelser i närheten av matens eller bränslets. Inte heller matpriserna rörde sig samfällt uppåt. Tidvis uppvisade animalier och vegetabilier närmast motsatt tendens. De regionala skillnaderna var stora: norra Norrland klarade dyrtiden betydligt bättre än Skåne och allra hårdast drabbades Stockholm.²⁵

Från andra halvåret 1916, med brittisk sjöblockad och dåliga skördar, rådde påtaglig livsmedelsbrist i Sverige. Allt fler varor underkastades prisreglering och ransonering, administrerat av ett växande maskineri av statliga kommissioner och kommunala livsmedelsnämnder. Ransoneringskort delades ut i olika färger, graderade efter inkomst och barnantal. Ett livsmedel som fläskkött kunde saluföras, exklusivt för låginkomsttagare, till subventionerat pris – men ofta räckte då utbudet bara till dem som tillbringat flera morgontimmar i kö. När fläsket tog slut på ”öppna marknaden” kunde de något mer välbeställda köpa det svart, till ett högre gulaschpris.²⁶

Att samma produkt samtidigt kunde ha flera priser – eller inget pris, om den försvann från marknaden – försvårade statistikernas mätande av levnadskostnader.²⁷ Från starten 1917 och under de första fem åren, publicerade Socialstyrelsen sitt indextal med en väsentlig brasklapp: ”minimisiffror”.²⁸

Medelklassens dyrtidsproblem

I september 1916 infördes ”livsmedelskort” i Stockholm, en ransoneringsåtgärd för att erbjuda subventionerade livsmedel åt de mest behövande. Kortsystemet byggde på en skiktning av stockholmarna i tre grupper baserat på årsinkomst. Grått kort upp till 2000 kronor, blått för dem i spannet 2000–3000. Mer välavlönade blev utan kort och inte heller medelinkomsttagarnas blåa kort kom att få någon större betydelse. Vissa kände sig missgynnade för att deras högre inkomst utestängde dem från billigare mat. Missnöjet kom under hösten att resultera i försök till organisering av ”medelklassen”.

Under hösten etablerades en ny trop i Stockholmspressen: de värst drabbade av dyrtiden är inte låginkomsttagarna, utan medelklassen! Pådrivande var *Dagens Nyheter*, den mindre av Stockholms liberala tidningar, som just börjat profilera sig på en ny typ av kampanjjournalistik efter amerikansk förebild. Hellre än att bara referera saker som redan hänt, ville *Dagens Nyheter* iscensätta egna nyhetskändelser.²⁹ Ett paradexempel på detta ges i artikelserien ”Medelklassen och dyrtiden”.

Första dagen meddelade *Dagens Nyheter* en siffra på hur mycket dyrare det blivit att leva i Stockholm: 50 procent. Visserligen fanns ännu ingen samlad statistik över levnadskostnaderna, bara för livsmedelspriser, så siffran var en kvalificerad gissning inhämtad från stadens statistikdirektör Joseph Guinchard. Denne instämde i att "det måste göras något för medelklassen".

Andra dagen intervjuades en representant för den drabbade gruppen: Ernst Högner, för övrigt Stockholms postdirektör. En statstjänsteman, påpekade Högner, "måste vara snyggt klädd och upprätthålla ett hem i enlighet med sin ställnings fordringar" – vilket ofrånkomligen ger högre levnadskostnader än i en arbetarfamilj. Kanske borde man bilda "en medelklassens dyrtidsförening" och kräva livsmedelskort även för medelinkomsttagare.²⁹

Tredje dagen avkrävdes svar från livsmedelnämndens direktör, men allt han kunde lova var att kalla till ett möte. *Dagens Nyheter* utnämnde mötet till "medelklassens dyrtidskonferens" och när dagen närmade sig skruvades förväntningarna upp: "Man börjar tro på möjligheten av en medelklassens riksorganisation".³⁰

"Medelklassen" hade i dessa sammanhang en flytande betydelse. Ofta förklarades medelklassen synonym med "tjänstemännen", ibland utvidgad till "tjänstemän och affärsanställda". I praktiken handlade det mest om de offentliga tjänstemännen och deras trögrörliga löner.

Medelklassen kunde också definieras utifrån inkomst, det vill säga frånvaro av livsmedelskort, då utan klar övre inkomstgräns.³¹ I vilket fall tycks den här tilltänkta medelklassen inte bära spår av den indelning av befolkningen i tre socialgrupper som tidigare under 1910-talet hade etablerats av SCB. Där fördes nämligen högre tjänstemän till "socialgrupp 1", medan de lägre tjänstemännen fick samsas med småföretagare, hantverkare och bönder i "socialgrupp 2" – kategorier som snart skulle få betydelse för partipolitiken på nationell nivå.³² Men när "medelklassens dyrtidsfråga" först började artikuleras, i Stockholm hösten 1916, utgick den från det gemensamma konsumentintresse som antogs förena *alla* tjänstemän (och som samtidigt stod i motsättning till böndernas producentintresse).³³ Sedan tidigare fanns en mängd föreningar för tjänstemän på olika arbetsplatser och Stockholms kommunaltjänstemän hade även bildat en "dyrtidsförening" i syfte att förhandla till sig rabatter på livsmedel hos enskilda butiker.³⁴ Att ordna liknande "samköp", fast i större skala, tycks ha varit utgångspunkten när det nu började talas om en intresseorganisation för hela medelklassen.

Medelklasskonferensen blev ett fiasko. Tidningsreferaten ger en farsartad bild av hur tjänstemännens yrkesidentitet stod i vägen för organisering. Diskussionerna fastnade i formella petitesseer och när någon föreslog

ett offentligt opinionsmöte värjde sig andra, som menade att det vore synnerligen opassande för statstjänstemän att befatta sig med sådant.³⁵ Mötet tycktes bekräfta vad Ernst Högner sagt till *Dagens Nyheter*: ”Det är ingen klass som har så svårt för organisation som medelklassen.”³⁶ Några bildade en ”medelklassens kommitté” som under en tid framförde olika synpunkter till myndigheterna om vilka varor som borde bli billigare.³⁷ Under de närmast följande åren förekom fler försök till organisering av hela medelklassen, men även dessa blev kortlivade.³⁸

För de offentliga tjänstemännens del framträdde ett annat projekt hösten 1916, vilket skulle nå större framgång. Där handlade det inte om sänkta priser, utan höjda löner. Men då inte framställt som ett fackligt särintresse, utan frågan drevs på föregivet opartisk väg – av en statistiker.

Joseph Guinchard och kommunalstatistiken

Joseph Guinchard (1873–1934) hade varit direktör för Stockholms stads statistiska kontor (SSSK) ända sedan grundandet 1905. Dess ambitiösa undersökning av hushållsutgifterna för mindre bemedlade Stockholmsfamiljer, genomförd 1907–1908, etablerade honom som Sveriges ledande auktoritet på levnadskostnadsstatistik.³⁹ Han vägledde sedan Socialstyrelsens motsvarande riksundersökning (1913–1914) vilken lade grunden för levnadskostnadsindex.⁴⁰ Som samhällsvetare var Guinchard självlärd, efter att ha disputerat i fysik och sedan arbetat några år på SCB.⁴¹ Bakgrunden lyser igenom i begrepp som ”dyrtidstrycket”, som han etablerade genom långt dragna fysikaliska analogier.

Guinchards syn på kommunalstatistikens uppdrag skilde sig radikalt från hur statliga SCB såg på sitt. När SCB för första gången gav ut *Statistisk årsbok* (1914) bestod de 279 sidorna av enbart tabeller⁴² – och Guinchard avfärdade årsboken som en ”sifferkyrkogård”.⁴³ Ett alternativt sätt att förmedla statistisk kunskap demonstrerades samma år på Baltiska utställningen. Tillsammans med Socialstyrelsen och CSA arrangerade SSSK en ”social utställning”, som i färgglada diagram åskådliggjorde sådant som levnadskostnadernas ökning i Stockholm.⁴⁴ *Statistisk månadsskrift* gav på 1910-talet allt större utrymme för resonerande artiklar som satte siffrorna i sammanhang, i än högre grad än vad Socialstyrelsen gjorde i *Sociala meddelanden*. Guinchards ideal fanns i Tyskland, där kommunalstatistiken i vissa städer även fått rollen av kommunens ”presstjänst”, själva ”bryggan mellan förvaltningen och allmänheten”. Efter tio år hade SSSK utvecklats till vad Guinchard stolt beskrev som ”ett kommunalt historiskt-statistiskt-litterärt organ med vetenskaplig läggning”.⁴⁵

Parallellt med arbetet som statistikdirektör var Guinchard också i flera år ordförande för Stockholms stads tjänstemäns förening. Profilerad på

frågan om höjda löner för stadens tjänstemän ställde han två gånger upp som liberal kandidat till stadsfullmäktige, dock utan valframgångar.⁴⁶ I anslutning till borggårdskrisen 1914 hörde Guinchard till grundarna av ett nytt utbrytarparti: Frisinnade försvarsvänner. Dessa betecknades ibland som nationalliberaler och var politiskt allierade med *Aftonbladet*, där Guinchard också kom att medverka regelbundet. De liberala utbrytarna absorberades snart av högerpartiet, dit även Guinchard anslöt sig.⁴⁷

Bland de offentliga tjänstemännen i Stockholm hörde Joseph Guinchard till det mest välbeställda toppskiktet, med en taxerad inkomst i nivå med statens generaldirektörer.⁴⁸ Men när han 1916 återupptog sitt engagemang i lönefrågan talade han inte längre som företrädare för ett fack eller parti, utan i yrkesrollen som opartisk statistiker.

Den moderna markegången

Från sensommaren 1916 blev *Statistisk månadsskrift* även till ett opinionsbildande organ. Den nya riktningen slogs an av Joseph Guinchard genom en programmatisk artikel om löner och levnadskostnader,⁴⁹ som även återpublicerades i en rad morgontidningar av olika politisk färg.⁵⁰

Artikeln etablerar flera nya begrepp, använda synonymt: "modern markegång", "automatisk lönereglering", "lön efter pris" och "indexmetoden". Guinchard förklarade att de statistiska metoderna nu hade utvecklats tillräckligt för att möjliggöra "mätande av vad jag vill kalla 'levnadskostnadsindex'" – en teknisk term som här introducerades för första gången på svenska. Redan i denna text förekom flertalet av de teman som Guinchard under de följande åren skulle återvända till i en mängd sammanhang. På samma gång presenterades en ny statistisk metod och ett lönepolitiskt reformförslag – men också ett nytt sätt att tala om dyrtidsfrågan, präglad av en helt annan temporalitet än den dittills gängse förståelsen av dyrtid som ett tillfälligt undantag. Guinchard följde upp sin första artikel med en längre artikelserie i *Aftonbladet*⁵¹ som blev minst lika uppmärksammas⁵² och även distribuerades som pamflett av CSA.⁵³ Han inbjöds att tala på dyrtidsmöten – ena dagen med högerpartiet, nästa dag med Järnvägsmanنافörbundet⁵⁴ – och till att planera programmet för den stora dyrtidskongressen.⁵⁵ gemensamt anordnad av arbetarrörelsen och CSA.⁵⁶ Dyrtidskongressens session om lönefrågan inleddes sedan av att huvudtalaren Erik Sjöstrand (CSA:s sekreterare) redogjorde för Guinchards nya idé om automatisk lönereglering.⁵⁷

Dessa exempel – bara från de tre sista månaderna av 1916 – visar hur idén om ett levnadskostnadsindex blev föremål för en intensiv kunskaps-cirkulation och tilldrog sig intresse från skilda politiska läger; detta redan innan Socialstyrelsen började publicera ett sådant index.

Inflationens temporalitet

Levnadskostnadsindex var en teknisk term som gav vetenskaplig inramning till tanken på en *automatiserad* lönerereglering. Givet dess moderna och teknokratiska karaktär, kan det förefalla paradoxalt hur Guinchard samtidigt presenterade levnadskostnadsindex som en metod för att *återupprätta* äldre tiders beprövade erfarenhet. Allra tydligast blir detta i inledningen till hans första, programmatiska artikel:

I äldre tider utgick som bekant lönerna i stor utsträckning in natura [...].

Sedermera befanns det praktiskt att omräkna de flesta av dessa 'persedlar' i penningar efter s.k. markegång. [...]

Senare tiders hastiga och starka sänkning av penningens köpkraft låter det ligga nära till hands att taga i övervägande, om icke en återgång i viss utsträckning till äldre system vore berättigat.⁵⁸

Å ena sidan ges här ännu ett exempel på tidens nyväckta intresse för naturahushållning mot bakgrund av krigsekonomin. Å andra sidan kan det bakåtblickande anslaget ha varit Guinchards försök till retorisk kompensation för vad som annars riskerade att framstå som alltför modernt, teknokratiskt och statistiskt. "Animositeten mot statistik" var enligt hans egen uppfattning utbredd i Sverige. Sannolikt var många verkligen skeptiska eller direkt negativa till statistik som kunskapsform, även om denna opinion mer sällan artikulerades öppet i skrift.⁵⁹ Att gå skeptikerna till mötes genom att presentera levnadskostnadsindex som en "modern markegång" tycks ha varit en framgångsrik taktik.

Samtidigt bröt Guinchards markegångsförslag med en *annan* form av bakåtblickande, nämligen drömmen om prisernas återgång till en förkrigstida normalitet. Under krigets två första år hade dyrtidsfrågan i hög grad diskuterats utifrån premissen att priserna efter kriget borde sjunka tillbaka till 1914 års nivåer. Nypensionerade professorn Knut Wicksell höll ännu fast vid den linjen i sitt öppningstal till Dyrtidskongressen,⁶⁰ men gick därifrån förorättad. Hans recept för lägre priser var en hård åtstramningspolitik som enligt flertalet andra skulle resultera i katastrofal arbetslöshet. Under diskussionen som följde på hans tal blev Wicksell offentligt nedslabladd: först av de yngre nationalekonomerna kring CSA, sedan av den beryktade anarkisten Birger Svahn.⁶¹

Vinden hade vänt under hösten 1916, bort från förhoppningarna om att återfå "normala" priser, till att acceptera prisstegringen som ett faktum. Under 1917 började Guinchard tala om en "ny ekonomisk period" präglad av "permanent dyrtid".⁶² Om det nya normala var att levnadskostnaderna ständigt klättrar uppåt, borde även lönerna ges samma rörlighet.

Att försvara klassamhället med statistiska medel

Förslaget var att ge alla offentliga tjänstemän samma procentuella löneökning, motsvarande ökningen av levnadskostnadsindex. Detta stod i motsats till hur stat och kommuner dittills hade gett provisorisk dyrtidshjälp utifrån en uttalad behovsprincip: fasta belopp, reserverade för dem med lägst lön och flest barn, de som befann sig närmast existensminimum. Dyrtidshjälpen hade därför bidragit till att utjämna löneskillnaderna *inom* tjänstemannakåren – en ”demokratisk nivellering” som Guinchard bestämt opponerade sig mot.

Ett viktigt argument för Guinchard handlade om att begreppet existensminimum måste relativiseras: ”Man bör icke blott räkna med fysiologicaliska existensminima utan även med de sociala.” Med hänsyn till de socialt konstruerade behoven finns därför inte *ett* existensminimum, utan *flera*, ”allt efter de olika skikten”.⁶³ Här tycks han anknyta till tankegångar hos den franske statistikern Pierre Émile Levasseur, som 1910 hade presenterats för en svensk publik av folkbildaren E.H. Thörnberg, på uppdrag av CSA.⁶⁴ Olika samhällsklasser, liksom tjänstemän av olika grad, har enligt detta synsätt olika stora behov. Varje skikt har sin egen ”levnadsstandard”, i begreppets dåtida betydelse av en social norm. Om normen inom högre skikt är att ha tjänstefolk i hemmet, så bör även denna kostnad räknas in i deras sociala existensminimum.

Att upprätthålla sociala hierarkier var Guinchards i grunden konservativa motiv, vilka framträdde tydligare inför riksdagsvalet 1917, då högerpartiet i Stockholm bröt med sin tidigare skepsis mot ”klasspolitik” till förmån för en ny profil som medelklassens parti. Valkampanjen utmålade ”samhällets ryggrad” som hotad av den lika rösträtten och betonade kravet på högre lön för statstjänstemännen. Guinchard kandiderade på en särskild valsedel för medelklassväljare och fick stark uppbackning av *Aftonbladet*, dock åter utan valframgång.⁶⁵ Sannolikt rekryterades Guinchard av Stockholms högerns ordförande Carl Hallendorff som varit pådrivande i partiets nyprofilering. Denne var även först i riksdagen upprepa Guinchards argument för att i någon mån återupprätta ”det gamla markegångssystemet” – och möttes faktiskt av medhåll även från ett par ledamöter från socialdemokratin vänsterflank.⁶⁶

År 1917 uttryckte sig de båda demokratiskeptikerna Guinchard och Hallendorff likartat om vikten av att värna varje samhällsklass på dess egna villkor. Ingen enskild klass skulle få dominera politiskt, inte ens i kraft av sin majoritet. Om arbetarna kan använda strejkvapnet för att höja sina löner, måste motsvarande lönehöjningar även ges medelklassen, för att inte rubba de befintliga hierarkierna.⁶⁷ Det var alltså fråga om en funktionell ojämlikhetsteori av samma slag som hos Pontus Fahlbeck, den

konserverative statistikern vars tankar låg till grund för SCB:s socialgruppsindelning.⁶⁸

Därmed inte sagt att markegångsprincipen som sådan behövde vara konservativ. I valrörelsen 1917 återkom samma slags krav även från socialdemokraterna i Malmö. Men då gällde det inte bara tjänstemän, utan en ”automatisk reglering av alla löner, åtminstone till en viss lönegräns”. Intressant nog talade socialdemokraterna om att låta en ”kommitté” avgöra hur mycket levnadskostnaderna hade ökat⁶⁹ – vilket snarast kan påminna om den äldre, korporativa ordningen med markegångsdeputerade. Att den nya värdemätaren skulle räknas fram av opartiska statistiker var alltså inte självklart i debatten. Somliga såg mer av politik i frågan om levnadskostnadernas mått – ett mått som ju förutsätter att en viss ”levnad” görs till norm. I de följande avsnitten kommer jag att presentera ett annat förslag på automatisk lönereglering, vars politiska ambitioner sträckte sig betydligt längre än till att bara värna tjänstemännen.

Oscar Ljungströms socialpolitiska program

Först i Sverige att föra fram tankefigurerna ”modern markegång” och ”automatisk lönereglering” var faktiskt inte Joseph Guinchard. Redan tidigare hade dessa idéer formulerats av en annan tjänsteman i Stockholms stadshus, vars konservatism var av ett annorlunda slag: ingenjören, arkivarien och teosofen Oscar Ljungström (1868–1943). Han växte upp i en syskonskara där flera gjorde sig namn som uppfinnare eller teosofier; själv valde han båda vägarna. Åren kring 1895 arbetade han som Alfred Nobels assistent och var samtidigt, i likhet med brodern Georg Ljungström, engagerad i Teosofiska samfundet och intresserad av astrologi.

Debutboken *Existenslinjer och utvecklingsnormer* (1906), som presenterade en spekulativ naturfilosofi i opposition till materialismen, lovordades av den konservative skriftställaren Vitalis Norström. Vid sidan av sitt arbete vid stadsingenjörskontoret fortsatte Ljungström att ge ut teosofiska småskrifter.⁷⁰ Reallönens problematik ska ha fångat hans intresse 1909. Ljungström började då utveckla en tanke om behovet av en ny värdemätare och skissa på ett socieekonomiskt reformprogram. Grundlinjerna presenterades i april 1915 genom en insändare i *Svenska Dagbladet*.

Ljungström kallar sin värdemätare för ”ekonomienheten”. Den påminner mycket om vad nutida indexräknare kallar ”varukorgen”: ett visst antal varor i givna kvantiteter, valda för att representera hela årskonsumtionen i ett tänkt normalhushåll. Att avgöra denna normalkonsumtion ansåg dock Ljungström var upp till politiskt beslut. Han ställde sig skeptisk till att reducera saken till en statistisk beräkning.

Ekonomienhetens syfte var att reformera hela arbetsmarknaden, så att

samtliga löner kunde avtalas som reallön. Exempelvis kunde en årslön bestämmas till "1,6 ekonomienheter". De nominella löneutbetalningarna skulle sedan anpassa sig "automatiskt" efter levnadskostnaderna. Ljungströms uttalade förhoppning var att därigenom göra slut på alla arbetsmarknadskonflikter.⁷¹

Var det Ljungströms udda insändare som inspirerade till Guinchards framgångsrika idé? Inget tyder på direkt påverkan, men sannolikt skedde en indirekt idéförmedling via den statliga löneregreringskommittén. En av dess ledamöter, revisionskommisarien Richard Vide, tycks ha tvivlat på om utdragna kommittéförhandlingar var nödvändiga för att justera upp de statsanställdas löner. I en reservation till kommitténs betänkande, mars 1916, pekade Vide på möjligheten till ett "rent automatiskt" alternativ, nämligen att sätta lönerna i ett visst antal "enheter" representerande "en viss kvantitet standardartiklar, lösta efter [...] markgång".⁷² Tanken sipprade ut ur kommittén redan i slutet av 1915, då den socialdemokratiska ledamoten August Nilsson delgav *Arbetet* sina tankar om löneregleringen, vilka även citerades i Guinchards favorittidning *Aftonbladet*:

Kunde vi inte träffa en reglering, som höll sig och dög för alla tider? Och jag frågar: vore det inte skäl att gå tillbaka till den gamla goda tiden och ställa lönerna i förhållande till markgångstaxan? En *reformerad* markgångstaxa. Om löntagarens ersättning bestimdes [sic] till så eller så mycket av vissa standardvaror, så bleve vi oberoende av prisfluktuationerna.⁷³

Ljungström identifierade sig gärna som uppfinnare, likt sina mer framgångsrika bröder. När tanken på "modern markgång" lanserades av Guinchard, såg Ljungström däri en urvattnad version av sitt eget originalförslag. I viss mån hade han kanske rätt – även om Guinchard menade att de båda förslagen blott var två varianter av samma uråldriga klokskap.

Givetvis existerade redan tekniskt närbesläktade reformförslag som kan ha influerat dem båda. Irving Fishers förslag om en "compensated dollar" höll på att bli allmängods i USA⁷⁴ och hade 1913 diskuterats på svenska i *Ekonomisk tidskrift*.⁷⁵ Men varken Ljungström eller Guinchard var nationalekonomer och till skillnad från Fisher talade de inte om att stabilisera värdet i de pengar som används som betalningsmedel. Utgångspunkten för dem båda var snarast att acceptera ett instabilt penningvärde men ändå ge en garant för lönernas köpkraft. Hösten 1916 debatterade de varandra i *Svenska Dagbladet*.⁷⁶

Ljungström avfärdade levnadskostnadsindex som "ett abstrakt tal", vars konkreta innebörd förblev obegriplig för alla utom statistikerna själva. Hans egen "ekonomienhet" fyllde däremot en avslöjande funktion. Den lät lönernas realvärde uttryckas i fysiska enheter: "så många kilo bröd, så

många kilo kött, fisk ost [...] så många biljetter till konserter, teatrar, föreläsningar”. Därför kunde ekonomienheten även tjäna ett folkuppfostrande syfte, som en normerande modellbudget för god hushållning.

För samhällsingenjören Ljungström gällde frågan inte bara tjänstemännens ställning, utan en reform av hela lönesystemet. Varför teckna löneavtal med penningbelopp, om det går att skapa en ny värdemätare som är mer ändamålsenlig? Ljungström ansåg det därtill självklart att de utbetalda lönerna måste följa levnadskostnaderna både uppåt och nedåt.⁷⁷ Guinchard förordade en enkelriktad indexkoppling: det utbetalade lönebeloppet skulle aldrig tillåtas sjunka från en tidigare nivå, inte ens om levnadskostnadsindex föll.

När idén om ”modern markegång” diskuterades i pressen i slutet av 1916, fanns också enstaka röster som likt Ljungström förespråkade ett mått på levnadskostnaderna där normalhushållet inte räknas ut som ett statistiskt genomsnitt, utan konkretiseras i en öppet normativ varukorg.⁷⁸ Dessa inlägg får sannolikt läsas som uttryck för en i vissa kretsar utbredd skepsis mot statistisk abstraktion. En insändarskribent presenterade rentav sitt eget innehållsförslag: ”2 kg torrfisk, 25 kg potatis, 10 kg morötter, [...] 1 hästdagsverke, 1 mansdagsverke o.s.v.”⁷⁹ Att på detta vis även räkna in vissa lönekostnader i levnadskostnaderna var fjärran från Socialstyrelsens undersökningar av urbana arbetarfamiljer. Saken antyder den spänning mellan stad och landsbygd som fanns inbyggd i själva begreppet ”levnadskostnader”.

En radikalkonservativ utopi?

Oscar Ljungström byggde vidare på sitt reformprogram till augusti 1917, då det lades fram som *Motrevolution – socialismens nedkämpande*.⁸⁰ Boken är på samma gång en socialpolitisk utopi och en radikalkonservativ stridskrift.⁸¹ Att ”ekonomienheten” i sammanhanget fortsätter spela en huvudroll, antyder vilken politisk laddning som frågan om alternativa värdemätare kunde få under krigsåren. Även om *Motrevolution* knappast satte bestående avtryck i svensk politik, möttes den av mestadels positiva recensioner i pressen.⁸²

Ljungströms ideal är ett harmoniskt samhälle under en stark stat, i vilken varken partier eller pengar tillåts styra. Han uppfattar statens fortlevnad vara akut hotad av socialismen, men drar en egenartad slutsats: ”En smula socialism ’med modifikation’” är ”det rätta botemedlet mot socialismen”. Därför förespråkar Ljungström omfattande socialiseringar av ekonomin. Staten ska driva all samhällets infrastruktur, äga en stor del av alla fastigheter, betala ut barnbidrag och upprätthålla sysselsättningen. Sådant räknas som ”socialpolitik” och ska skötas av ”socialförvaltningen”, med vilket

Ljungström åsyftar ingenting mindre än en "stat i staten". Inom dess ramar finner demokratin sin plats: socialförvaltningens styre utses i val med allmän och lika rösträtt. Just därför kan den *egentliga* staten, med våldsapparat, hållas fri från varje demokratiskt inslag. Staten ska regeras av ett fåtal "särskilt kvalificerade". Ljungström låter framgå att denna stat inte tvekar att slå ned på strejker med våld, men den bjuder också medborgarna på storslagen scenkonst för "uppfostran i sann fosterländsk anda".

Precis som socialismen ska motverkas genom socialiseringar, ska alltså demokratin motverkas genom demokratisering – inom strikt bestämda ramar. Ljungströms egenartade radikalkonservatism präglas av denna tankefigur, som även ger oss en nyckel till att förstå avsikten med hans "ekonomienhet". I likhet med staten, ska även valutan delas i två: en värdemätare (ekonomienheten) och ett renodlat betalningsmedel, de *egentliga* pengarna (svenska kronor). Ekonomenheten blir då ett slags "valuta i valutan": ett begränsat inslag av naturhushållning, just på arbetsmarknaden. Detta ser Ljungström som rättfärdigat i namn av det övergripande syftet, som är att låta alla andra marknader tillämpa fri prissättning, och detta i en valuta utan garantier för värdets beständighet. *Motrevolution* måste läsas mot bakgrund av läget vid dess utgivning: hur livsmedelsmarknaden i Sverige tagits över av ransoneringskort och priskontroller, samtidigt som det pågick en revolution i Ryssland.⁸³

Socialismens nedkämpande var för Oscar Ljungström mer än bara en undertitel. Strax efter bokens utgivning åkte han till Finland för att bekämpa de röda med geväret i hand.⁸⁴ Efter återkomsten engagerade han sig åter i debatten om det som omväxlande kallades för modern mark gång, automatisk lönerreglering eller "glidande skala".⁸⁵ Men nu, hösten 1918, tycktes allt färre se behovet av Ljungströms alternativa värdemätare, när Socialstyrelsens levnadskostnadsindex hunnit bli verklighet. I början av 1919 beslutade så riksdagen om att lägga detta index till grund för en automatisk reglering av de statsanställdas löner.⁸⁶ Den moderna mark gång var därmed förverkligad – inte exakt som Guinchard hade tänkt sig, men nära nog. Ljungström förkastade däremot reformen som en "halvmesyr",⁸⁷ eftersom hans socialpolitiska vision hela tiden utgått från att det nya lönesystemet måste införas på *hela* arbetsmarknaden.

Oscar Ljungström fortsatte att titulera sig "uppfinnare av den glidande löneskalan",⁸⁸ men riktade under 1920-talet sin energi åt andra håll. Som föredragande i Stockholms namnberedning kom han personligen att namnge många av de nya förörternas gator⁸⁹ – samtidigt som han engagerade sig i en intern teosofisk sektstrid, dömdes för ärekränkning och gjordes till åtlöje i Stockholmspressen.⁹⁰

På 1930-talet återvände den pensionerade Ljungström till sin nästan tjugo år gamla *Motrevolution*.⁹¹ Han uppfattade nämligen att bokens idéer

slutligen var på väg att realiseras – av Hitler i Tyskland. Han skickade boken till pronazistiska intellektuella som Rütger Essén och professor Nils Pallin, vilka instämde i Ljungströms bok från 1917 på ”viktiga punkter anteciperar nationalsocialismen”. Tysklands generalkonsul Mark Nolda uttryckte sig också entusiastiskt om *Motrevolution*, ville se boken i tysk översättning och gav den vidare till diplomatkollegor.⁹² Under sina sista år i livet, 1940–1943, var Oscar Ljungström en övertygad nazist och ivrigt engagerad för Tysklands krigsseger.⁹³

Slutsatser

Kring 1916–1918 etablerades ett levnadskostnadsindex som del av Sveriges offentliga statistik. Tillkomsten av detta index, som hittills varit i stort sett obeforskad, har genom min artikel placerats i en politisk kontext. Frågan som då stod i centrum rörde möjligheten av ett nytt lönesystem, där de utbetalda lönerna ”automatiskt” skulle justeras upp i takt med levnadskostnaderna. Statistiken skulle därmed möjliggöra ett politiskt projekt vars uttalade syfte var att bevara det existerande klassamhället: ett slags unghögerprojekt, vid tröskeln till det demokratiska genombrottet. En aktiv socialpolitik från statens sida ansågs nödvändig för att upprätthålla den hierarkiska ordning som samhället vilade på, och denna socialpolitik krävde sin socialstatistik: ett officiellt mått på vad det kostar att leva.

Jag har skildrat hur debatten om stigande levnadskostnader ändrade karaktär under hösten 1916, då varubristen tilltog, priserna fortsatte uppåt och den dittills rådande förståelsen av ”dyrtid” förlorade i trovärdighet. Samtidigt infördes ransoneringskuponger som innebar en tydlig skiktning av Stockholms invånare, så att lägre inkomst gav rätten att köpa billigare mat. Missnöjet med detta system gav utrymme för att mobilisera medelklassen, vilket dock visade sig lättare sagt än gjort. Efter att tjänstemännen först misslyckats med att organisera sig utifrån ett gemensamt konsumentintresse, framträdde så ett alternativt projekt som inte syftade till billigare mat utan till högre löner.

”Modern markegång”, ”automatisk lönereglering” och ”glidande skala” var olika benämningar på samma reformförslag, vilket förutsatte ett vedertaget mått på levnadskostnadernas ökning. Jag har visat hur förslagets banérförare, Stockholms statistikdirektör Joseph Guinchard, lät socialstatistiken bli del av en politisk kampanj för att ge alla anställda samma procentuella löneökning – och därigenom upprätthålla de klasshierarkier som hotade att jämnas ut av en dyrtidspolitik inriktad på nödhjälp.

Kampanjens primära syfte var att förmå Stockholms stad att höja lönerna för alla stadens tjänstemän. Därför ter det sig anmärkningsvärt att den drevs inifrån själva stadsförvaltningen. Guinchard lät statistikkontoret

(SSSK) förvandlas till ett opinionsbildande organ, närmast vad vi idag kallar för en tankesmedja. Av SSSK:s utveckling under 1910-talet framgår en syn på den offentliga statistikens uppgifter som tycks skilja sig radikalt från de ideal som gällde på SCB.

Det i grunden konservativa projektet mottogs först positivt i flera politiska läger, tack vare Guinchards vetenskapliga auktoritet och att han effektivt bröt med den tidigare dyrtidsförståelse som börjat te sig orealistisk. Med hänvisningarna till "markegång" och uråldrig visdom kan han i viss mån även ha blidkat en utbredd skepsis mot statistik som modern kunskapsform.

Jag har visat hur Guinchards idéer även fick viss betydelse i högerpartiets strävan att profilera sig som ett moderatkonservativt parti för medelklassen. Men vid samma tid framfördes även radikalkonservativa visioner för en ny höger. En sådan vision återfinns i Oscar Ljungströms manifest *Motrevolution*, där han i praktiken förordar att den existerande valutan delas upp i två parallella valutor: dels ett betalningsmedel av instabilt värde, dels en stabil värdemätare. På den vägen ville han reformera hela arbetsmarknaden: löner ska avtalas som reallön, som rätten att kunna köpa konkreta nyttigheter i viss mängd. Men motiven bör inte sökas i någon djupare skepsis gentemot penninghushållning eller marknadsekonomi. Tvärtom: i det sena 1910-talets Sverige, där livsmedelsmarknaden i påtaglig grad hade trängts åt sidan av planekonomiska krisåtgärder, så syftade Ljungströms förslag till reform av arbetsmarknaden ytterst till att befria *alla andra marknader* från statlig intervention. En liknande strävan fanns även närvarande i Guinchards kampanj för indexreglerade löner. För om lönerna kan hålla jämn takt med de ökande levnadskostnaderna, minskar behovet av statliga prisregleringar. Men viktigare än marknadens frihet var nog, för Guinchard, att upprätthålla klassamhällets hierarki och motverka social nivellering. Han ville upprätthålla distansen mellan arbetarklass och medelklass, men även de stora löneskillnader som rådde *inom* gruppen offentliga tjänstemän (till vars toppskikt han själv hörde).

Min undersökning har lämnat stort utrymme åt två högermän: moderatkonservativa Joseph Guinchard och radikalkonservativa Oscar Ljungström. Detta betyder givetvis inte att själva principen om automatisk lönereglering nödvändigtvis hade en högerkaraktär. Jag har även visat exempel på hur Guinchards förslag fick ett positivt mottagande även i den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Exempelen hade troligen blivit många fler med ett källmaterial mer inriktat på den fackföreningspress som företrädde anställda inom post, järnväg och andra statliga verk.

Samtidigt är det lätt att inse varför tanken på en ny värdemätare kan ha tett sig särskilt attraktiv just ur ett konservativt perspektiv. Penningvärdets kollaps utgjorde en påtaglig destabiliserande kraft. Somliga

arbetargrupper kunde ta strejkvapnet till hjälp för att höja sina löner, samtidigt som offentliganställdas nominella löner ofta låg still, med försämrade levnadsvillkor som följd. Levnadskostnadsindex (eller liknande konstruktioner) kunde mot den bakgrunden framstå som ett lovande redskap för att bevara den bestående ordningen på marknader, i synnerhet på arbetsmarknaden.

Undersökningen har visat hur deskriptiva begrepp, som blivit centrala i den gängse förståelsen av marknaden, har en politisk historia. Den har bidragit med nya kunskaper till en rad olika forskningsfält: om samspelet mellan socialstatistik och socialpolitik, om statistikernas roll i offentligheten, om 1910-talets nyväckta intresse för naturahushållning, om tidiga försök till tjänstemannaorganisering, om inflationens temporalitet, om den svenska högerns förnyelsesträvan vid tröskeln till det demokratiska genombrottet, inklusive ett tidigt exempel på svensk protofascism. Allt detta rymms i den politiska kontexten kring levnadskostnadsindex. Kontexten kan förefalla spretig, men spretigheten återspeglar den stora ovisshet som uppstod av att pengarna just hade förlorat guldets som garant för sitt värde.

Noter

1. Theodore M. Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life* (Princeton: Princeton University Press, 1995); James C. Scott, *Seeing Like A State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998); Adam Tooze, *Statistics and the German State, 1900–1945: The Making of Modern Economic Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 18; Alain Desrosières, "Managing the Economy", i Theodore M. Porter och Dorothy Ross, *The Cambridge History of Science, Volume 7: The Modern Social Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 553–564; jfr Thomas A. Stapleford, *The Cost of Living in America: A Political History of Economic Statistics, 1880–2000* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 5–15.

2. Stapleford, *The Cost of Living*.

3. Rebecca Searle, "Is There Anything Real About Real Wages? A History of the Official British Cost of Living Index, 1914–62", *The Economic History Review* 68, nr 1 (2015), 145–166; Béatrice Touchelay, "La fabuleuse histoire de l'indice des prix de détail en France", *Entreprises et histoire* 79, nr 1 (2015), 135–146; Aashish Velkar, "Making Inferences from Index Numbers (1860–1914)", *History of Political Economy* 53, nr 1 (2021), 227–258; Cecilia T. Lanata Briones, "Constructing Cost of Living Indexes: Ideas and Individuals, Argentina, 1918–35", *History of Political Economy* 53, nr 1 (2021), 57–87; Sebastian Teupe, "Inflation and the Negotiation of Wages. Comparative Responses to Monetary Changes in Germany and the United States during the Gold Standard Era, 1876–1926", *Labor History*, 62, nr 1 (2021), 1–22; Sebastian Teupe, "Der internationale Wellengang des Geldes: Lohnverhandlungen und das Konzept der Lebenshaltungskosten zur Zeit des Goldstandards, 1870–1914", i Arvid Schors och Fabian Klose (red.), *Wie schreibt man Internationale Geschichte? Empirische Vermessungen*

zum 19. und 20. Jahrhundert (Frankfurt: Campus Verlag, 2025); Giovanni Favero och Oscar Gaspari, "The Politics of Quantification: The General Confederation of Italian Industry and the Cost-of-Living Index in the Late 1920s", *Business History* 67, nr 6 (2025), 1534–1554.

4. Daniel Berg och Rasmus Fleischer, *Varors värde: Kvalitetsvärderingar i konsumentprisindex under 1900-talet* (Göteborg: Daidalos 2023).

5. Lennart Lundquist, *Fattigvårdsfolket: Ett nätverk i den sociala frågan 1900–1920* (Lund: Lunds universitet, 1996); Mikael Sjögren, *Fattigvård och folkuppföstran: Liberal fattigvårdspolitik 1903–1918* (Umeå: Umeå universitet, 1997); Kerstin Thörn, *En bostad för hemmet: Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929* (Umeå: Umeå universitet, 1997); Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920* (Stockholm: Symposion, 2000); Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå: Umeå universitet, 2001); Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930* (Eslöv: Symposion, 2002); Hans Swärd, "De sociala kartläggarna och hemlöshetsfrågan", *Socialvetenskaplig tidskrift* (2–3, 2003), 151–171; Roger Qvarsell, "CSA och socialpolitiken kring sekelskiftet 1900", *Socialvetenskaplig tidskrift* 10.2-3 (2003); Shamal Kaveh, *Det villkorade tillståndet: Centralförbundet för Socialt Arbete och liberal politisk rationalitet 1901–1921* (Uppsala: Uppsala universitet, 2006). Citatet ur Gunnar Boalt och Ulla Bergryd, *Centralförbundet för Socialt Arbete: Ett kapitel svensk socialpolitik* (Stockholm 1974), 97.

6. Petter Tistedt, "Knowing the Demos: Gender and the Politics of Classifying Voters in the Aftermath of Universal Suffrage", *Scandinavian Journal of History* 44.3 (2019), 332–354; Petter Tistedt, "Folket i siffror: Den svenska valstatistikens politik, 1866–1921", *Historisk tidskrift* 140, nr 2 (2020); Petter Tistedt, "Valstatistik i bruk: Socialdemokratin, väljarna och den osäkra demokratin 1912–1929", *Arkiv: Tidskrift för samhällsanalys* 12 (2020), 88; Carl-Filip Smedberg, "Klassriket: Klasskenskaper i den svenska partipolitiska sfären, 1911–1940", *Historisk tidskrift* 142, nr 2 (2022); Carl-Filip Smedberg, "Class Divisions in Use: The Swedish Social Group Taxonomy as Difference Technology, 1911–1970", *Contemporary European History* (2023): 1–13.

7. Yvonne Hirdman, *Magfrågan: Mat som mål och medel: Stockholm 1870–1920* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1983).

8. Se t.ex. Lars Kvarnström, *Män i staten: Stationskarlar och brevbärare i statens tjänst, 1897–1937* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1998); Christer Lundh, *Spelets regler: Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2018* (Lund: Studentlitteratur, 2020).

9. Inledande sökningar gjordes på ord som "levnadskostnadsindex" samt på de två centralgestalterna Guinchard och Ljungström. Därefter har nya söktermer tillkommit genom ett slags snöbollsmetod, allteftersom de tidigare fynden har givit exempel på alternativa formuleringar (t.ex. "modern markegång" eller "glidande skala") eller tematiska kombinationer (t.ex. markegång+dyrtid eller reallön+Socialstyrelsen). Hän-syn har givetvis tagits till att olika stavningsnormer tillämpades parallellt i olika tidningar.

10. Tobias Karlsson, "Databasen Svenska dagstidningar – mycket text, mindre kontext", *Historisk tidskrift* 139, nr 2 (2019).

11. Gunilla Lundström, "En värld i rubriker och bilder (1897–1919)", i Gunilla Lundström, Per Rydén och Elisabeth Sandlund, *Den svenska pressens historia, III. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)* (Stockholm: Ekerlid, 2001), 22–141.

12. Eli F. Heckscher, "Ekonomisk historia: några antydningar", *Historisk tidskrift* 24 (1904), 167–198; Alfons Dopsch, *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte* (Wien: Seidel & Sohn, 1930); Ylva Hasselberg, *Vetenskapens karaktär: Eli F. Heckscher. Del I: Oberoende liv 1879–1924* (Möklinta: Gidlunds 2021), 103–111.
13. Eli F. Heckscher, *Världskrigets ekonomi: En studie af nutidens näringslif under krigets inverkan* (Stockholm: Norstedts: 1915); Hasselberg, *Vetenskapens karaktär*, 211–217.
14. Eli F. Heckscher, "Naturhushållning", *Svensk tidskrift* 1918, 407; Eli F. Heckscher, "Natural- und Geldwirtschaft in der Geschichte", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1930, vol. xxiii, 454–467; Marc Bloch, "Natural Economy or Money Economy: A Pseudo-Dilemma", i *Land and Work in Mediaeval Europe* (New York: Harper & Row 1967), 230–243, ursprungligen publicerad 1933.
15. Arne Granholm, "När professionerna blev byråkrater. Om statlig byråkrati under 200 år och hur traditionella professioners särställning minskat", *Occasional Papers in Economic History* 2013:20 (Umeå: Umeå universitet, 2013), 79–80, 154, 169.
16. *Nationalencyklopedin*, "Markegång"; *Nordisk familjebok* (1912), "Markegång"; Håkan Lindgren, "Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720–1789: En prövning av markegångstaxornas källvärde" (Uppsala: Uppsala universitet, 1971); Fredrik Thisner, *Indelta inkomster: En studie av det militära löneindelningsverket 1721–1833* (Uppsala: Uppsala universitet, 2014), 69–82.
17. Nils Wohlin, "Spannmålspriser och spannmålstullar i Sverige 1873–1903", *Ekonomisk tidskrift*, årg. 7 (1905), 1–41; Karl Åmark, "En svensk prishistorisk studie", *Ekonomisk tidskrift*, årg. 23, häfte 12 (1921), 147–170; Berg och Fleischer, *Varors värde*, 45–49.
18. I hela detta avsnitt hänvisar jag, där inte annat nämns, till den allmänt etablerade begreppsanvändningen så som den framkommer i det samlade källmaterialet från hela 1910-talet. Se även Hirdman, *Magfrågan*.
19. Joseph Guinchard, "Dyrtidsbarometer för Stockholm", *Statistisk månadsskrift* 1916:10; Joseph Guinchard, "Dyrtidstrycket, hur man skall mäta och möta det", *Statistisk månadsskrift*, 1916:11.
20. Michael F. Bryan, "On the Origin and Evolution of the Word Inflation", *Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Commentary* 15 oktober 1997.
21. "Västmakternas finanser", *Svenska Dagbladet* 20 november 1915; "Peningvärdesförsämringar under kriget", *Svenska Dagbladet* 8 december 1915; "Dyrtiden", *Svenska Dagbladet* 1916-06-18; Gustav Cassel, "Dyrtid och sedelöverflöd", föredrag i Nationalekonomiska föreningen, 26 september 1916, i *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1916* (Stockholm 1917).
22. Eli F. Heckscher, "Dyrtid och sedelöverflöd", anförande i Nationalekonomiska föreningen, 26 september 1916, i *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1916* (Stockholm 1917).
23. SAOB (1923) noterar att uttrycket "dyr tid" länge inte syftade främst på höga priser, utan på livsmedelsbrist, "särsk. i sammanställningen: *hunger och dyrtid*". Redan i Lutherbibeln (1534) återfinns vi "thewr tzeytt" (dyr tid) i betydelsen "hungersnöd" (Matt. 24:7).
24. Rodney Edvinsson, Tor Jacobson och Johan Söderberg, "The Evolution of Swedish Consumer Prices 1290–2008", i Edvinsson, Jacobson och Waldenström (red.), *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden: Exchange Rates, Prices and Wages 1277–2008* (Stockholm: Ekerlid 2010).
25. Socialstyrelsen, *Detaljpriser och indexberäkningar åren 1913–1930* (Stockholm, 1933).

26. Socialstyrelsen, *Detaljpriser och indexberäkningar*; Hirdman, *Magfrågan*; Sven Brisman, "Dyrtiden", artikelserie i *Arbetet* 7–9 och 14 december 1915, ursprungligen publicerad i tidskriften *Forum*.

27. Bernhard Garsten, "Socialstyrelsens beräkningar rörande levnadskostnadernas förändringar under kristiden", *Statistisk månadsskrift* 1918:9; Bonjour [Joseph Guinchard], "Dyrtidsskruben", *Aftonbladet* 28 februari 1918.

28. "Levnadskostnadernas allmänna stegring under kristiden", *Sociala meddelanden* 1917:10; "Levnadskostnader under tredje kvartalet 1922", *Sociala meddelanden*, 1922:11; Socialstyrelsen, *Detaljpriser och indexberäkningar*, 21.

29. Lundström, "En värld", 73–75, 137.

30. Notarius [Torsten Gullberg], "Medelklassen och dyrtiden: Ett nytt problem att lösa", *Dagens Nyheter* 19 september 1916; "Medelklassen och dyrtiden: Tjänstemännens ställning", *Dagens Nyheter* 20 september 1916; "Medelklassens dyrtidsproblem: Ett initiativ att vänta från livsmedelsnämnden", *Dagens Nyheter* 21 september 1916; "Medelklassen och dyrtiden: Livsmedelsnämnden inbjuder till konferens", *Dagens Nyheter* 24 september 1916; "Medelklassens dyrtidskonferens", *Dagens Nyheter* 12 oktober 1916

31. G. Hedman, "Medelklassen och dyrtidsproblemet", insändare, *Dagens Nyheter* 30 september 1916; G. Hedman, "Tjänstemännen och dyrtiden", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 12 oktober 1916; "Billigare elektricitet och gas? Ett förslag från medelklassens kommitté", *Svenska Dagbladet* 31 oktober 1916; "Medelklassen och dyrtiden", *Dagens Nyheter* 2 november 1916; "Medelklassens dyrtidsfråga", *Svenska Dagbladet* 2 november 1916; "Allmänheten mot dyrtiden", *Dagens Nyheter* 6 november 1916; "Söndagens stora dyrtidsmöte i Stockholm", *Svenska Dagbladet* 6 november 1916; "Dyrtidsframställningen från de frisinna", *Arbetet* 23 november 1916.

32. Smedberg, "Klassrikt".

33. "Medelklassens dyrtidsfråga", *Svenska Dagbladet* 2 november 1916.

34. Emil Larsson, "Hunger och dyrtid", *Tidskrift för Stockholms stads tjänstemäns förening*, 1916:1; "Rabattsystem i stället för samköpslag", *Sundsvalls tidning* 22 september 1916.

35. "Medelklassen och dyrtiden: Resultatet av konferensen med livsmedelsnämnden", *Aftonbladet* 13 oktober 1916; "Ett medelklassens dyrtidsutskott", *Dagens Nyheter* 13 oktober 1916; "Medelklassens dyrtidskonferens", *Svenska Dagbladet* 13 oktober 1916; "Medelklassens dyrtidsfrågor: Mötet i Stockholm i går blef en missräkning", *Göteborgs aftonblad* 13 oktober 1916.

36. "Medelklassen och dyrtiden: Tjänstemännens ställning", *Dagens Nyheter* 20 september 1916.

37. G. Hedman, "Medelklassen och dyrtidsproblemet", *Dagens Nyheter* 30 september 1916; G. Hedman "Medelklassen och dyrtidsproblemet", *Dagens Nyheter* 9 oktober 1916; G. Hedman, "Tjänstemännen och dyrtiden", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 12 oktober 1916; "Billigare elektricitet och gas? Ett förslag från medelklassens kommitté", *Svenska Dagbladet* 31 oktober 1916; "Medelklassens dyrtidsfråga", *Svenska Dagbladet* 2 november 1916.

38. Orsi Husz, "Att räkna värdighet: Privatekonomi och medelklasskultur vid mitten av 1900-talet", *Scandia* 79, nr 1 (2013); Lovisa Broström, *Medelklassen: 200 år i samhällets mitt* (Stockholm: Verbal, 2023), 96–97, 112–114.

39. "Statistisk undersökning rörande levnadskostnaderna i Stockholm åren 1907–1908", *Stockholms stads statistik, specialundersökning nr 1* (Stockholm 1910); Joseph

Guinchard, "Stockholms kommunalstatistik 1868–1918", del 5, *Statistisk månadsskrift* 1919:3.

40. "Förslag till anordnandet av regelbundet återkommande levnadskostnadsundersökningar och dyrtidsgrupperingar", *Sociala meddelanden* 1916, 996–1006; "Protokoll vid sammanträde med Sociala rådets sektion för socialstatistik den 20 maj 1913", A:1, Sociala rådet, Socialstyrelsen, Riksarkivet.

41. "Joseph Guinchard", SBL.

42. Statistiska centralbyrån, *Statistisk årsbok för Sverige* (Stockholm 1914).

43. Joseph Guinchard, "Några ord om statistik i allmänhet och kommunalstatistik i synnerhet", *Statistisk månadsskrift* 1915:10.

44. "Stockholmsstatistik för Baltiska utställningen: Ett föredrag i går i Statistiska föreningen", *Dagens Nyheter* 21 februari 1914; Viktor Sjölander, "Statistiska kontorets deltagande i Baltiska utställningen i Malmö år 1914", *Statistisk månadsskrift* 1914:3; G.H. von Koch, "De sociala utställningarna å Baltiska utställningen i Malmö", *Social tidskrift* 1914:7.

45. Guinchard, "Några ord om statistik"; Joseph Guinchard, *Stockholms kommunalstatistik 1868–1918: Några minnesord* (Stockholm 1920), särtryck ur *Statistisk månadsskrift* 1918–1919.

46. "Stockholms stads tjänstemäns förenings nye ordförande", *Tidskrift för Stockholms stads tjänstemäns förening*, 1911:1; Joseph Guinchard, "Löneregleringen: Skola tjänstemännen bliva representerade i lönenämnden?", *Tidskrift för Stockholms stads tjänstemäns förening* 1911:4; "Böra icke tjänstemännen få en egen representant bland stadsfullmäktige?", *Tidskrift för Stockholms stads tjänstemäns förening* 1912:1.

47. Jarl Torbacke, "Splittringspolitik med oförutsedda följder: Frisinnade Försvarsvänner 1914–1917", i "Försvaret främst": Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983), 115–158; Joseph Guinchard, *Försvar och nationellt välstånd: Några bilder med randanteckningar framlagda för frisinnade försvarsvänner i Sthlm d. 24 mars 1914* (Stockholm: Norstedts, 1914); "Frisinnade försvarsvänners kandidater vid riksdagsvalet i Stockholm den 27 mars", *Aftonbladet* 26 mars 1914; "Den moderata valrörelsen i Stockholm", *Aftonbladet* 30 augusti 1917.

48. *Sveriges taxeringskalender* 1916.

49. Joseph Guinchard, "Några ord om löneregleringar, dyrtidstillägg och levnadskostnader", *Statistisk månadsskrift* 1916:8.

50. "Löntagaren kan undgå dyrtiden", *Dagens Nyheter* 5 oktober 1916; "Modern markegång i dyrtiden", *Svenska Dagbladet* 5 oktober 1916; "Lön efter 'markegång'", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 6 oktober 1916; "Aflöning efter modern markegång?", *Svenska Dagbladet* 7 oktober 1916; "Avlöning efter 'markegång'", *Arbetet* 9 oktober 1916.

51. Joseph Guinchard, "Löntagarens, särskilt tjänstemannens, sociala problem", *Aftonbladet* 27 oktober 1916, 30 oktober 1916, 2 november 1916, 9 november 1916.

52. Se t.ex. "Automatisk lönereglering", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 23 november 1916; "En löntagarnas riddare", *Göteborgs aftonblad* 24 november 1916; Anna Kleman, "Automatisk lönereglering", *Hertha* 1917:4.

53. Joseph Guinchard, *Löntagarens, särskilt statstjänstemännens, sociala problem: Några ord om levnadskostnader, levnadsstandard, dyrtidstillägg och lönereglering* (Stockholm 1916); *Några ord om löneregleringar, dyrtidstillägg och levnadskostnader, modern 'markegång'* (Stockholms 1916). Utöver artikelserien ur *Aftonbladet* rymmer pamfletten också ett föredrag

hos Svenska stadsförbundet, "Dyrtidstrycket, hur man bör mäta och möta detsamma", även tryckt i *Statistisk månadskrift*, 1916:11 samt i särtryck (Stockholm 1916).

54. "Dyrtidsmötet på K.F.U.M.", *Aftonbladet* 14 november 1916; "A.V.Fs dyrtidsmöte på K.F.U.M. i går", *Svenska Dagbladet* 14 november 1916.

55. Dyrtidskongressens styrelse överlät lönefrågans behandling till utskott bestående av Sven Brisman (CSA), Ernst Söderberg (socialdemokraterna) och Guinchard. Till huvudtalare i lönefrågan utsågs CSA:s sekreterare Erik Sjöstrand (*Dyrtidskongressen 1916*, Stockholm 1917, 7).

56. I tidigare forskning har ett felaktigt påståtts att dyrtidskongressen var ett socialdemokratiskt arrangemang syftande till oppositionspolitik (Hirdman, *Magfrågan*, 221–226, 269; Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Stockholm: Carlssons, 1998). Sanningen är att CSA gick in som medarrangör på villkoret att kongressen blev "opolitisk". Flera av huvudtalarna hade liberal partibok och på deltagarlistan fanns mängd organisationer som definitivt stod utanför arbetarrörelsen.

57. *Dyrtidskongressen 1916*, 120–130.

58. Guinchard, "Några ord om löneregleringar".

59. Guinchard, "Några ord om statistik"; "Joseph Guinchard", *Hvar 8 dag* 1919-01-19.

60. *Dyrtidskongressen 1916*, 26–32.

61. *Dyrtidskongressen 1916*, 16, 115–135; "Terminsavslutning i D.Y.G. Professor Wicksell avtackas", *Arbetet* 24 november 1916; "Dyrtidskongressens förhandlingar nu avslutade", *Dagens Nyheter* 31 december 1916; Knut Wicksell, "Ett varnande exempel", *Social tidskrift* 1917:1; Sven Brisman, "Återgången till 1914 års prisnivå", *Social tidskrift* 1917:2; Knut Wicksell, "Dyrtidens bekämpande", *Social tidskrift* 1917:3.

62. "Dr Guinchard om löntagarnas bekymmer", *Svenska Dagbladet* 14 oktober 1917; "Början till en ny ekonomisk period: En målande dyrtidsintervju", *Vår stad* 1917:6; Joseph Guinchard, "De högre tjänstemännens sociala problem", *Det nya Sverige*, 1918:1.

63. Guinchard, "Några ord om löneregleringar"; "Effektiv dyrtidshjälp åt stadens tjänstemän", referat av Joseph Guinchards föredrag för Stockholms stads tjänstemäns förening, *Svenska Dagbladet* 26 september 1916.

64. Pierre Émile Levasseur, *The American Workman* (Baltimore, 1900), 393–435; E.H. Thörnberg, "Svenska folkets levnadsvillkor: Medel för att lära känna dem", del 1, *Social tidskrift* 1910:11, 509–525; E.H. Thörnberg, *Till frågan om svenska folkets levnadsvillkor* (Stockholm: Nykterhetsförlaget, 1911).

65. "Den moderata valrörelsen i Stockholm", *Aftonbladet* 30 augusti 1917; Valmän ur medelklassen (sign.), "Goda kandidaturer i första valkretsens", *Aftonbladet* 11 september 1917; "Hr Tryggers tal i går till Stockholms valmän", *Svenska Dagbladet* 18 september 1917; Statstjänare (sign.), "Fria ord i dagens frågor", *Aftonbladet* 18 september 1917; "En verkligt god kandidatuppsättning", *Aftonbladet* 20 september 1917; jfr Kai Paajaste, "'Parlamentarismen' som partiskhetens inkarnation: En analys av Sveriges politiska debatt 1900–1920", *Politiikka* 40, nr 3, 197–211 (1998).

66. Riksdagens protokoll 1917:20 (16 februari 1917).

67. Riksdagens protokoll 1917:72, AK (5 juni 1917); Joseph Guinchard, "De högre tjänstemännens sociala problem", *Det nya Sverige*, 1918:1.

68. Rolf Å. Gustafsson, "Historielöshet: Exempel från svensk klassanalys förr och nu", *Statsvetenskaplig tidskrift* 126, nr 2 (2024); Smedberg, "Klassriket".

69. "Ett imponerande valmöte på Hippodromen", *Arbetet* 31 augusti 1917.

70. Vitalis Norström, "Existenslinier", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* 10 december 1906; Ernst Liljedahl, "Ett krigarbrev: Oscar Ljungström i kulregnet", *Aftonbladet* 25 maj 1918; Albert Henning, "Oscar Ljungström in memoriam", *Svenska Dagbladet* 23 augusti 1943; Henrik Lundberg, "'Det heliga som har hänt mig': En filosofisociologisk studie av Vitalis Norströms *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (2014); Einar Petander, "Teosofi och vetenskap: 1890-talets Sverige", *AURA: Tidsskrift för akademiske studier av nyreligiositet* 3 (2011): 71-119; se även korrespondens mellan Ljungström och Norström, 1906-12 (vol. 3, Oscar Ljungströms arkiv, Lunds universitetsbibliotek).

71. Oscar Ljungström, "Inga lönekonflikter mera! 'Ekonomienheter' i stället för lönesummor", *Svenska Dagbladet* 14 april 1915.

72. SOU 1916:4, 74-79; "Markegång norm för statslönerna", *Dagens Nyheter* 1916-03-05.

73. Au[gust Nilsson], "Brev", *Arbetet* 29 december 1915; "Ett nytt löneregerings-system", *Aftonbladet* 31 december 1915; se även Carl Winberg, "Går det för hastigt med lönetilläggen?", *Signalen* 6 januari 1916

74. Irving Fisher, "Objections to a Compensated Dollar Answered", *The American Economic Review* 4, nr 4 (1914), 818-839.

75. David Davidson, "Irving Fishers förslag att reglera penningens köpkraft", *Ekonomisk tidskrift*, 15, nr. 3 (1913), 87-107, samt ytterligare inlägg i samma tidskrift under 1913.

76. Se även "Skiljaktigheter mellan av undertecknad, Oscar Ljungström och Dr. J. Guinchard föreslagen löneregeringsmetod", manuskript daterat 27 november 1916 (vol. 4, Oscar Ljungströms arkiv, Lunds universitetsbibliotek).

77. Oscar Ljungström, "Löner och lefnadsomkostnader: Uppslaget till modern 'markegång' och ekonomienheter", *Svenska Dagbladet* 6 november 1916; Joseph Guinchard, "Löner och lefnadskostnader: Dr Guinchard om reformkraftvets förhistoria", *Svenska Dagbladet* 11 november 1916; Oscar Ljungström, "Lön efter lefnadskostnader: Indextal eller ekonomienhet bästa metoden?", *Svenska Dagbladet* 15 november 1916; Oscar Ljungström, "Penningvärdets bankrutt", *Dagens Nyheter* 19 augusti 1918; Oscar Ljungström, "Den glidande löneskalan", *Svenska Dagbladet* 14 september 1918; Oscar Ljungström, "Reallön med automatiskt föränderligt penninguttryck", *Vår stad* 1918:6.

78. Birger Wahlberg, "Lön efter markegång i tillämpningen: Huru en reglering skulle ställa sig för kustartilleriet", *Svenska Dagbladet* 30 november 1916; Brev från förrådsintendenten Torsten Låftman till Joseph Guinchard, inkommet 8 december 1916 (E1:17, Stockholms statistiska kontor, Stockholms stadsarkiv).

79. Landstatstjänsteman (sign.), "Lön efter lefnadskostnader i praktiken", insändare, *Svenska Dagbladet* 13 december 1916.

80. Oscar Ljungström, *Motrevolution: Socialismens nedkämpande* (Stockholm: Stockholm: A. V. Carlson, 1917).

81. Jfr Oscar Nygren, "'En oförsämd idealist': Den reaktionära radikalen Adrian Molin", i Anton Jansson, Josefin Hägg Lund och Erik Bengtsson (red.), *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid: Sverige 1880-1930* (Lund: Nordic Academic Press, 2024), 81-108.

82. "Vill avskaffa guldmyntfoten", *Svenska Dagbladet* 20 september 1917; "Motrevolution, socialismens nedkämpande", *Nya dagligt allehanda*, 5 oktober 1917; "Framtidsstatens grundvalar: Ur en svensk samhällsreformators program", *Svenska Dagbladet* 7 oktober 1917; "Motrevolution, socialismens nedkämpande", *Svenska morgonbladet* 15 oktober 1917; Olov Homén, "I marginalen", *Hufvudstadsbladet*, 21 juli 1918.

83. Ljungström, *Motrevolution*.

84. Liljedahl, "Ett krigarbrev"; Oscar Ljungström, "Minnen från Finlands frihetskamp, 1918", manuskript (vol. 5, Oscar Ljungströms arkiv, Lunds universitetsbibliotek).

85. Oscar Ljungström, "Guldmyntfotens bankrutt", *Nya dagligt allehanda* 6 augusti 1918, 11 augusti 1918; "De glidande löneskalorna", *Stockholms dagblad* 1918-08-13; "Penningsvärdets bankrutt", *Dagens Nyheter* 19 augusti 1918; "Den glidande löneskalan", *Svenska Dagbladet* 14 september 1918, 8 oktober 1918; "Systemet med glidande löneskalor", *Stockholms dagblad* 10 oktober 1918.

86. Kvarnström, *Män i staten*, 96-102; Prop. 1919:225 (14 mars 1919).

87. Ljungström, "De glidande löneskalorna".

88. *Vem är det: Svensk biografisk handbok 1925* (Stockholm: Norstedt, 1924), 476.

89. "Oscar Ljungström 60 år", *Vår stad* 1928:10.

90. Se t.ex. "Teosofgrälet: En dålig affär för arkivarien", *Dagen Nyheter* 7 mars 1924.

91. Hans inbundna samling pressklipp, betitlad "Motrevolution, löneskalan, socialpolitik m.m.", är daterad 5 maj 1936 (vol. 8, Oscar Ljungströms arkiv, Lunds universitetsbibliotek).

92. Brev från Rütger Essén till Oscar Ljungström, 17 november 1940; H.N. Pallin till Ljungström, 17 januari 1941; Ljungström till Ernst Alker, 6 april 1941; Mark Nolda till Ljungström, 24 november 1941; Paul Grassmann till Ljungström, 12 januari 1942.

93. Se t.ex. Oscar Ljungström, "Olivlövet och arken", manuskript, 25 augusti 1941; "En nazist sjunger ut: Öppet brev till professor Claes Lindeberg", manuskript, 15 maj 1943 (vol. 5, Oscar Ljungströms arkiv, Lunds universitetsbibliotek); korrespondens med Giovanni Lindeberg, 1940 (vol. 3), brev från Albert Henning, 3 juli 1943 (vol. 3). Under dessa år var Ljungström medlem i Riksföreningen Sverige-Tyskland, samt aktieägare i *Dagsposten*; Tobias Hübinette, *Den svenska nationalsocialismen: Medlemmar och sympatisörer 1931-45* (Stockholm: Carlsson, 2002).